BO‘LAJAK OFITSERLARDA LIDERLIK SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MUAMMOLI TA’LIM VA VAZIYATLI MASHQLARNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Egamyorov Farhodbek
Osiyo xalqaro universiteti

Annotatsiya. Ushbu tezisda harbiy oliy ta’lim muassasalari kursantlarining liderlik salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida muammoli ta’lim texnologiyalari hamda vaziyatli mashqlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Liderlik salohiyatining tarkibiy qismlari aniqlashtirilib, muammoli vaziyatlar va taktik-boshqaruv mashqlarini bosqichma-bosqich qo‘llashga asoslangan integratsiyalashgan metodik yondashuv taklif etilgan. Shuningdek, ushbu yondashuv samaradorligini baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak ofitser, liderlik salohiyati, muammoli ta’lim, vaziyatli mashq, qaror qabul qilish, kasbiy kompetentlik, refleksiya, harbiy pedagogika.

Kirish

Bugungi kunda zamonaviy qurolli kuchlar oldida turgan vazifalarning murakkablashuvi, harbiy harakatlar xarakterining tez o‘zgaruvchanligi hamda axborot texnologiyalarining jangovar faoliyatga chuqur kirib borishi ofitser kadrlarga qo‘yiladigan talablarni tubdan yangiladi. Endilikda ofitser faqat buyruqlarni aniq bajaruvchi mutaxassis sifatida emas, balki noaniqlik sharoitida mustaqil fikrlay oladigan, jamoani umumiy maqsad sari safarbar eta biladigan va mas’uliyatni o‘z zimmasiga ola oladigan yetakchi sifatida ham namoyon bo‘lishi lozim. Shu bois harbiy ta’lim tizimida liderlik sifatlarini maqsadli rivojlantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida harbiy ta’lim tizimini isloh qilish, Qurolli Kuchlarni zamonaviy talablar asosida tayyorlangan, yuksak ma’naviyatli va tashabbuskor kadrlar bilan ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Mudofaa doktrinasida va “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ta’lim jarayonini amaliyotga yo‘naltirish, ta’lim oluvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirish vazifalari ko‘zda tutilgani ham bu yo‘nalishdagi izlanishlarning ahamiyatini oshiradi.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy axborot beruvchi o‘qitish usullari kursantlarga katta hajmdagi nazariy bilimlarni yetkazish imkonini bersa-da, ularda real vaziyatda tezkor va asosli qaror qabul qilish, bo‘ysunuvchilarni ilhomlantirish, ziddiyatli holatlarni boshqarish kabi ko‘nikmalarni yetarli darajada shakllantira olmaydi. Liderlik nazariy jihatdan o‘zlashtiriladigan bilim emas, balki faoliyat jarayonida, muammoga duch kelish va uni yechish orqali shakllanadigan shaxsiy-kasbiy sifatdir. Aynan shu jihat muammoli ta’lim va vaziyatli mashqlarni harbiy ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqotning maqsadi bo‘lajak ofitserlarda liderlik salohiyatini rivojlantirishda muammoli ta’lim va vaziyatli mashqlarning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash hamda ulardan foydalanishning metodik asoslarini ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

1. Liderlik salohiyati tushunchasi va uning tarkibiy tuzilishi

Ilmiy adabiyotlarda liderlik turlicha talqin etiladi: ayrim mualliflar uni shaxsning tug‘ma sifatlari majmui deb hisoblasa, boshqalari jamoaga ta’sir ko‘rsatish jarayoni, uchinchilari esa muayyan vaziyatga

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mos boshqaruv uslubini tanlay olish qobiliyati sifatida izohlaydi. Harbiy pedagogika nuqtai nazaridan esa liderlik salohiyatini ofitserning bo‘linmani jangovar va kundalik vazifalarni bajarishga yo‘naltira olishini ta’minlaydigan, maqsadli ta’lim-tarbiya orqali rivojlantirilishi mumkin bo‘lgan shaxsiy va kasbiy imkoniyatlar yig‘indisi sifatida tushunish maqsadga muvofiqdir.

Bizning fikrimizcha, bo‘lajak ofitser liderlik salohiyatining tuzilishida o‘zaro bog‘liq bir nechta komponentni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- motivatsion-qadriyatli komponent — Vatanga sadoqat, harbiy burchni anglash, bo‘ysunuvchilar taqdiri uchun mas’uliyatni his qilish, yetakchilikka ichki intilish;
- kognitiv komponent — harbiy ish, taktika, boshqaruv psixologiyasi asoslarini bilish, vaziyatni tahlil qilish va oqibatlarni oldindan ko‘ra olish;
- operatsion-faoliyatli komponent — qaror qabul qilish, vazifani taqsimlash, ijroni nazorat qilish, bo‘linmani tashkil etish ko‘nikmalari;
- kommunikativ komponent — aniq buyruq berish, ishontirish, faol tinglash, nizolarni konstruktiv hal etish qobiliyati;
- emotsional-irodaviy komponent — stressga chidamlilik, o‘zini nazorat qilish, qat’iyat va tavakkalchilikni oqilona baholash;
- refleksiv komponent — o‘z harakatlarini tanqidiy baholash, xatolardan saboq chiqarish va doimiy o‘z-o‘zini rivojlantirishga tayyorlik.

Mazkur komponentlarning har biri faqat amaliy faoliyat jarayonida to‘liq namoyon bo‘ladi va mustahkamlanadi. Shuning uchun ularni rivojlantirishda kursantni faol sub’ekt sifatida real yoki unga yaqinlashtirilgan vaziyatga qo‘yuvchi interfaol texnologiyalar ustuvor ahamiyatga ega.

2. Muammoli ta’limning liderlikni rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari

Muammoli ta’lim — o‘qituvchi tomonidan yaratilgan muammoli vaziyatlarni ta’lim oluvchilarning faol mustaqil izlanishi orqali hal etishga asoslangan didaktik tizim. Uning mohiyati tayyor bilimni berishda emas, balki ta’lim oluvchida bilish ehtiyojini uyg‘otib, uni yangi bilim va harakat usullarini o‘zi “kashf etishga” undashdadir. Harbiy ta’lim sharoitida bu yondashuv kursantni passiv tinglovchidan qaror qabul qiluvchi shaxsga aylantiradi.

Muammoli ta’limning liderlik salohiyatini rivojlantirishdagi imkoniyatlari quyidagilarda ko‘rinadi. Birinchidan, muammoli vaziyat ziddiyatni anglashni talab etadi: kursant mavjud bilimlari yetarli emasligini his qilib, yangi yechim izlashga majbur bo‘ladi. Bu esa ofitser uchun muhim bo‘lgan noaniqlik sharoitida harakat qilishga ruhiy tayyorlikni shakllantiradi. Ikkinchidan, muammoni hal qilish jarayonida bir nechta muqobil variantlar ko‘rib chiqiladi, ularning afzallik va kamchiliklari tortiladi, bu esa tanqidiy va strategik tafakkurni rivojlantiradi. Uchinchidan, muammoli topshiriqlar ko‘pincha guruhda bajarilganligi sababli kursantlar o‘z nuqtai nazarini himoya qilish, boshqalarni tinglash va umumiy qarorga kelish tajribasini orttiradi.

Harbiy ta’limda muammoli ta’limni amalga oshirishning samarali shakllari sifatida muammoli ma’ruza, evristik suhbat, muammoli seminar, keys-stadi (jangovar tajriba va harbiy tarix misollari tahlili), “aqliy hujum” hamda loyiha usulini ko‘rsatish mumkin. Masalan, harbiy tarixdan olingan janglarni tahlil qilishda kursantlarga tayyor xulosa berilmaydi; aksincha, ularga: “Agar siz qo‘mondon o‘rnida bo‘lganingizda, mavjud kuch va vaqt sharoitida qanday qaror qabul qilgan bo‘lardingiz?” degan savol qo‘yiladi. Bunday yondashuv tarixiy materialni jonlantiradi va kursantni qo‘mondon roliga “kiritadi”.

Muammoli ta’lim samaradorligi ko‘p jihatdan muammoli vaziyatlarning darajalanganligiga bog‘liq. Dastlabki kurslarda o‘qituvchi muammoni o‘zi qo‘yib, yechim yo‘lini birgalikda izlasa, keyingi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bosqichlarda muammoni aniqlash va uni hal etish vazifasi to‘liq kursantlarga topshiriladi. Shu tariqa mustaqillik darajasi izchil oshirib boriladi.

3. Vaziyatli mashqlar — liderlik ko‘nikmalarini amaliy shakllantirish vositasi

Vaziyatli mashq deganda kasbiy faoliyatning real holatlarini modellashtiruvchi, ta’lim oluvchidan cheklangan vaqt va resurslar sharoitida aniq harakatlar va qarorlarni talab qiluvchi o‘quv topshirig‘i tushuniladi. Agar muammoli ta’lim asosan fikrlash jarayonini faollashtirsa, vaziyatli mashqlar fikrni harakatga aylantirish, ya’ni qarorni amalga oshirish, buyruq berish va uning natijasi uchun javob berish tajribasini beradi.

Bo‘lajak ofitserlarni tayyorlashda vaziyatli mashqlarning quyidagi turlari alohida pedagogik ahamiyatga ega:

- taktik-boshqaruv mashqlari — bo‘linma qo‘mondoni sifatida xaritada yoki joyda vaziyatni baholash, qaror qabul qilish va jangovar buyruq berish;
- rolli va ishbilarmonlik o‘yinlari — qo‘mondon, shtab xodimi, bo‘ysunuvchi rollarini almashtirib bajarish orqali turli pozitsiyalardan vaziyatni idrok etish;
- intizomiy-tarbiyaviy vaziyatlar — harbiy jamoadagi nizolar, intizom buzilishi, harbiy xizmatchining shaxsiy muammolari bilan bog‘liq holatlarni hal etish;
- ekstremal vaziyatlar modellari — vaqt taqchilligi, axborot noaniqligi, kutilmagan “vvodnaya”lar (qo‘shimcha topshiriqlar) kiritilgan mashqlar;
- kompyuterli simulyatsiya va trenajyorlar — virtual muhitda bo‘linmani boshqarish va qarorlar oqibatini darhol kuzatish imkonini beruvchi mashg‘ulotlar.

Vaziyatli mashqlarning eng muhim pedagogik afzalligi shundaki, ular xavfsiz ta’lim muhitida “xato qilish huquqi”ni beradi. Real jangovar sharoitda qimmatga tushishi mumkin bo‘lgan noto‘g‘ri qaror o‘quv mashg‘ulotida tahlil va saboq manbaiga aylanadi. Bundan tashqari, mashq davomida o‘qituvchi tomonidan kiritiladigan kutilmagan o‘zgarishlar kursantning moslashuvchanligini, emotsional barqarorligini va bosim ostida jamoani boshqara olish qobiliyatini sinovdan o‘tkazadi.

Mashqning tarbiyaviy samarasi ko‘p jihatdan uning yakuniy bosqichi — tahlil (debrifing) sifatiga bog‘liq. Mashqdan so‘ng ishtirokchilar quyidagi savollarga javob izlaydi: nima rejalashtirilgan edi, amalda nima sodir bo‘ldi, farq nimadan kelib chiqdi va keyingi safar nimani boshqacha qilish kerak? Ushbu “harakatdan keyingi tahlil” usuli kursantlarda refleksiv madaniyatni shakllantiradi va liderlikni doimiy takomillashib boruvchi jarayon sifatida anglashga yordam beradi.

4. Muammoli ta’lim va vaziyatli mashqlarni integratsiyalash modeli

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, muammoli ta’lim va vaziyatli mashqlar alohida-alohida qo‘llanilganda ham ma’lum natija beradi, biroq ularni yagona metodik tizimga birlashtirish liderlik salohiyatining barcha komponentlarini kompleks rivojlantirish imkonini yaratadi. Shu munosabat bilan biz to‘rt bosqichli integratsiyalashgan modelni taklif etamiz (1-jadval).

1-jadval. Liderlik salohiyatini rivojlantirishning integratsiyalashgan modeli bosqichlari

Bosqich	Asosiy usullar	Rivojlanadigan liderlik sifatlari
1. Motivatsion-tayyorlov	Muammoli ma’ruza, evristik suhbat, harbiy tarix misollari	Yetakchilikka qiziqish, mas’uliyatni anglash, kasbiy qadriyatlar
2. Kognitiv-tahliliy	Keys-stadi, “aqliy hujum”, muammoli seminar	Tahliliy va tanqidiy fikrlash, muqobil yechimlarni

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

		baholash
3. Amaliy-faoliyatli	Taktik-boshqaruv mashqlari, rolli o'yinlar, simulyatsiyalar	Qaror qabul qilish, buyruq berish, jamoani tashkil etish, stressga chidamlilik
4. Refleksiv-baholovchi	Debrifing, o'zaro baholash, portfolio, liderlik kundaligi	O'z-o'zini baholash, xatolardan saboq chiqarish, o'z-o'zini rivojlantirish

Modelning birinchi bosqichida kursantlarda liderlikka ijobiy munosabat va ichki motivatsiya shakllantiriladi. Ikkinchi bosqichda muammoli topshiriqlar orqali boshqaruv vaziyatlarini tahlil qilish ko'nikmasi rivojlantiriladi. Uchinchi bosqich markaziy o'rin egallaydi: unda kursant navbatma-navbat bo'linma qo'mondoni rolini bajarib, olgan bilimlarini amalda qo'llaydi. To'rtinchi bosqichda esa tajriba umumlashtirilib, har bir ishtirokchi uchun individual rivojlanish yo'nalishi belgilanadi. Bosqichlar chiziqli emas, balki sikl tarzida takrorlanadi va har bir yangi siklda vaziyatlar murakkabligi oshiriladi.

Modelni amalga oshirishning muhim pedagogik shartlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: o'qituvchining fasilitator va murabbiy sifatidagi faol pozitsiyasi; mashq ssenariylarining real xizmat amaliyoti va zamonaviy harbiy mojarolar tajribasiga asoslanganligi; har bir kursantga qo'mondon rolini bajarish imkoniyatining teng berilishi; nazariy fanlar, taktik tayyorgarlik va dala mashg'ulotlari o'rtasidagi fanlararo aloqadorlik; hamda baholashning shaffof va mezonli tizimi.

5. Samaradorlikni baholash mezonlari

Liderlik salohiyatining rivojlanish darajasini aniqlashda yagona ko'rsatkich bilan cheklanib qolmaslik, balki kompleks diagnostika vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda motivatsion mezon (yetakchilikka intilish darajasi, kasbiy yo'nalganlik), kognitiv mezon (vaziyatni tahlil qilish va qaror asoslash sifati), faoliyatli mezon (mashqlarda bo'linmani boshqarish natijalari, buyruqlarning aniqligi va o'z vaqtidaligi) hamda refleksiv mezon (o'z faoliyatini adekvat baholash qobiliyati) inobatga olinadi.

Diagnostika vositalari sifatida standartlashtirilgan psixologik testlar, ekspert kuzatuvi kartalari, "360 daraja" usulidagi o'zaro baholash, vaziyatli testlar va kursant portfoliosini qo'llash tavsiya etiladi. Natijalarni bosqichlar boshida va oxirida qiyosiy tahlil qilish har bir kursantning shaxsiy rivojlanish dinamikasini kuzatish hamda o'quv jarayoniga o'z vaqtida tuzatishlar kiritish imkonini beradi.

Xulosa

O'tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, bo'lajak ofitserning liderlik salohiyati motivatsion, kognitiv, operatsion, kommunikativ, emotsional-irodaviy va refleksiv komponentlardan iborat murakkab integrativ sifat bo'lib, u maqsadli pedagogik ta'sir orqali rivojlantirilishi mumkin.

Ikkinchidan, muammoli ta'lim kursantlarda noaniqlik sharoitida mustaqil fikrlash, muqobil yechimlarni baholash va asosli qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi, vaziyatli mashqlar esa ushbu qobiliyatlarni amaliy boshqaruv ko'nikmalariga aylantiradi.

Uchinchidan, ikkala yondashuvni motivatsion-tayyorlov, kognitiv-tahliliy, amaliy-faoliyatli va refleksiv-baholovchi bosqichlardan iborat yagona tizimga birlashtirish liderlik salohiyatini kompleks va izchil rivojlantirishni ta'minlaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

To‘rtinchidan, taklif etilayotgan modelning samaradorligi o‘qituvchilarning interfaol metodlarni qo‘llash bo‘yicha tayyorgarligi, mashq ssenariylarining zamonaviyligi va baholash tizimining mezonliligi bilan belgilanadi. Kelgusida harbiy oliy ta’lim muassasalarida liderlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus kurslar, raqamli simulyatsion platformalar va o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 23.09.2020 y., O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasi. — Toshkent, 2018.
3. Lerner I.Ya. Problemnoye obucheniye. — Moskva: Znaniye, 1974.
4. Maxmutov M.I. Organizatsiya problemnogo obucheniya v shkole. — Moskva: Prosveshcheniye, 1977.
5. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
6. Northouse P.G. Leadership: Theory and Practice. — Thousand Oaks: SAGE Publications, 2021.
7. Army Leadership and the Profession (ADP 6-22). — Washington: Department of the Army, 2019.
8. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. — New Jersey: Prentice Hall, 1984.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.